

Андрија Матић
Београд

ПОЕТИКА Т. С. ЕЛИОТА У XXI ВЕКУ

Циљ овог рада јесте тумачење песама и есеја Т. С. Елиота у односу на нека значајна питања савремене цивилизације. Тиме се показује да је он био не само велики песник и теоретичар модерничке књижевности, већ и да је у својим делима наслутио неке уметничке и културолошке тенденције које ће се јавити, или достићи кулминацију, тек након његове смрти. Први део рада бави се анализом прве две Елиотове збирке песама, затим „Пусте земље“, његовог најпознатијег поетског остварења, као и неких песама из позне фазе његовог стваралаштва, попут „Шупљих људи“ или *Четири квартејта*. Други део рада посвећен је Елиотовим есејима, из свих фаза његове теоријске мисли – од прве збирке есеја под називом *Светла шума*, преко „контроверзних“ предавања сабраних у књизи *Штојама чудних богова*, до текстова о различитим аспектима културе које је песник објавио пред крај живота.

Кључне речи: култура, поезика, модернизам, савремено друштво, интернет, медији, информације, отуђеност, традиција.

Савременост поезике Т. С. Елиота несумњиво спада у ред тема којима данашњи критичари не поклањају довољну пажњу. То се, делимично, може објаснити чињеницом да се готово сваке године појави неки важан документ који баца другачије светло на околности у којима је Елиот стварао, што многе проучаваоце његовог дела приморава да непрестано „тестирају“ властите поставке у контексту тих нових сазнања.¹ Наравно, без таквог приступа није могуће озбиљно проучавати било који предмет, па ни књижевност Т. С. Елиота, али остати само на томе значи не спознати веома битан аспект Елиотове уметности, који јој омогућава да траје и у времену са којим, непосредно, није имала никакве везе. Разуме се, један број Елиотових принципа данас је превазиђен, неке је и он сам ока-

1 Од многобројних савремених студија које доносе другачије читање Елиотових текстова на основу нових истраживања о његовом животу и раду, треба издвојити књиге Роналда Шухарда (Ronald Schuchard, *Eliot's Dark Angel: Intersections of Life and Art*, 1999), Дејвида Чиница (David E. Chinitz, *T. S. Eliot and the Cultural Divide*, 2003), као и зборник есеја под називом *Gender, Desire, and Sexuality in T. S. Eliot* (2005), коју су приредиле Ненси Гиш (Nancy K. Gish) и Касандра Лејти (Cassandra Laity).

рактерисао као „незреле“², али се у његовој поезији и есејима могу пронаћи елементи који су до данашњег дана сачували актуелност.

* * *

Када је реч о Елиотовим песмама, неке од њих доносе прилично актуелне теме. У првој збирци, под називом *Пруфрок и друга зајажанја* (*Prufrock and Other Observations*, 1917) налази се песма „Бостон Ивнинг Транскрипт“ („The Boston Evening Transcript“), која говори о штетном утицају штампаних медија. У њој су читаоци поменутог листа приказани како се „повијају на ветру као поље зрелог жита“, што указује на њихову склоност ка некритичком прихватању „новинске“ верзије стварности.³ Ако овај опис применимо на данашње конзументе информација, схватићемо да се мало тога променило. Понуда информација јесте повећана, механизми пласирања су развијенији, али је рецепција конзументата на истом нивоу. У оквиру ове збирке срећемо и песму „Рођака Ненси“ („Cousin Nancy“), у којој је насловна јунакиња представљена као жртва погрешног схватања појма „модерно“. Она се труди да буде модерна тако што примењује или оне принципе модерности које је усвојило њено конзервативно окружење, или празне новотарије без икакве културне и духовне вредности. Тиме је њена модерност апсурдна. Ово примитивно схватање модерног данас се може пронаћи у готово савршеном облику. Довољно је позвати у свест, рецимо, вокабулар савремених српских модних креатора, па да буде отклоњена свака сумња у актуелност Елиотове песме.

Друга збирка, под називом *Песме 1920* (*Poems 1920*), такође доноси теме које се могу тумачити у контексту данашњег света. У песми „Барбенк са бедекером: Блајштајн са цигаром“ („Burbank with a Baedeker: Bleistein with a Cigar“), Елиот говори о урушавању европског културног богатства услед промене у схватању живота која од људи захтева да занемаре традицију, уметност и културу, те да се окрену задовољавању само основних нагона у садашњости. Другим речима, песник се бави тежњом ка поједностављивању живота, ка одбацивању његових естетски вредних елемената из прошлости и садашњости, који, по правилу, захтевају дубље размишљање, што је појава која је тада била у зачетку, а данас доживљава врхунац. Такође, као што се може закључити из наслова песме, али и из, често анализираних, цитатних везе са збирком есеја Хенрија Џејмса (Henry

2 Видети T. S. Eliot, *The Use of Poetry and the Use of Criticism*, Faber and Faber, London, 1933, 9.

3 Сви Елиотови стихови и цитати из есеја наведени су у мом преводу.

James) под насловом *Часови проведени у Италији* (*Italian Hours*, 1909), у којој Џејмс, између осталог, говори о лепоти Венеције коју скрнавe туристи са бедекерима, песма намеће једну од битних тема у Елиотовој поезици – однос информација-знање. Јер бедекер представља оваплоћење заблуде да се неки предмет – естетски, културни, духовни, филозофски, социолошки или политички може схватити, па чак и доживети, на основу неколико кључних информација о њему. Бројна неразумевања савременог света потичу управо од ове заблуде. Тако данас многи верују да је, на пример, довољно на сајту *Википедије* прочитати чланак о некој земљи, или о њој, путем електронских медија, примити одговарајућу дозу „објективних“ информација, да би се схватило како та земља функционише, какво је њено становништво или како изгледају њене знаменитости. Штавише, на основу таквих података људи неретко доносе коначан суд о некој земљи, који потом укрштају са исто тако первертираним ставовима о другим земљама, што се на крају претвара у општи став о функционисању света. Овим проблемом Елиот се бавио и у својим теоријским текстовима, о чему ће више речи бити касније.

Друга збирка садржи и неколико песама које описују деградацију љубави. Такве су „Усправљени Свини“ („Sweeney Erect“) и „Свини међу славујима“ („Sweeney Among the Nightingales“). Свака од ових песама, на свој начин, дочарава искривљено поимање љубави, које подразумева пуку жељу за задовољењем животињских нагона, без икакве тежње ка емоционалном испуњењу. Данас је ова тема посебно актуелна, много више него у Елиотовом времену, које, са ове дистанце, изгледа као какво доба невиности. Отупљујућа брзина која се данас намеће као животни став ствара погрешно убеђење да љубав више није могућа; да за њу нема времена, јер постоје важније ствари, какве су каријера или јурњава за профитом; те да је брзи секс, без емоција, једини идеал којем треба тежити. У том смислу, наведене песме могу помоћи да се дочара комплетна слика овог феномена, која ће тако обухватити његове почетке, његов „унапређени“ облик у савременом друштву, као и наговештаје његовог даљег развоја.

„Пуста земља“ („The Waste Land“, 1922), свакако најзначајније остварење у Елиотовом песничком опусу, обухвата све поменуте теме, али доноси и нешто ново. Наиме, ретко које модернистичко дело пружа тако убедљиву слику отуђености људских бића. А отуђеност се, више него иједна друга појава, може сматрати репрезентативном одликом савремене цивилизације. Међутим, између Елиотовог (модернистичког) и садашњег поимања отуђености

постоји битна разлика, на основу које се може схватити карактер овог феномена у садашњости. Наиме, док је Елиотова генерација најчешће доживљавала отуђеност као последицу Првог светског рата – који је, опет, био виђен као кулминација сложеног процеса деградације људских вредности започетог доста раније – садашња отуђеност се, у већини случајева, може сматрати као плод једног наметнутог модела понашања, који нема много везе са прошлошћу и који није последица дубљих социјално-психолошких узрока. (Који је, заправо, врло често резултат маркетиншке стратегије мултинационалних компанија.) Такође, Елиот у „Пустој земљи“ приказује жртве отуђености као људе који су најчешће свесни да је њихово стање мучно, али који то стање ипак прихватају, јер не виде друго решење. Данашње жртве отуђености не само да не виде своје стање као мучно, већ врло често у њему истински уживају.

Песма под називом „Шупљи људи“ („The Hollow Men“, 1925) доноси, поред отуђености, многобројне описе духовне празнине. Људи су овде приказани као отупела, бесмислена бића, која живе попут ликова из Дантеовог *Пакла* и умиру не оставивши никакав траг. Ова песимистичка слика људске пустоши доста је утицала на модернистичке писце, те је, рецимо, Виндам Луис (Wyndham Lewis) изјавио да је ова песма Елиотов „најуспешнији покушај да парализу и пропадање учини конкретним за своје савременике“.⁴ Међутим, „Шупљи људи“ садрже и једну тему која у Елиотово време можда није била толико заступљена, али је зато данас у првом плану. Њу ћемо уочити у следећим стиховима:

Those who have crossed
 With direct eyes, to death's other Kingdom
 Remember us – if at all – not as lost
 Violent souls, but only
 As the hollow men
 The stuffed men.⁵

(Они који су прешли / Директног погледа / У друго Краљевство смрти / Памте нас – ако уопште памте – не као изгубљене / Жестоке душе, већ само / Као шупље људе / Пуњене људе.)

У овим стиховима Елиот алудира на људску просечност, која управо у данашње време израста у доминантно обележје живота. Она од људи прави подобне конзументе, спремне да прихвате сва-

4 Hugh Kenner (ed.), *T. S. Eliot: A Collection of Critical Essays*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1962, 33.

5 Стихови су наведени према књизи Т. S. Eliot, *Collected Poems of T. S. Eliot, 1909-1962*, Faber and Faber, London, 1963.

ку сервирану информацију, или сваки понуђени производ, али и да се отворено супротставе свакој оригиналности. Када једном тај импулс просечности завлада неким човеком, онда он више није ни добар ни лош, ни паметан ни глуп, ни напредан ни назадан, већ само празан, шупаљ, и као такав погодан за све врсте манипулација. Зато је просечност данас најпожељнији облик егзистенције. И зато се тако брижљиво форсира.

И *Четири кватрета* (*Four Quartets*) садрже доста елемената који нам могу послужити у сагледавању савременог света. Тако у првом квартету, под називом „Бернт Нортон“ („Burnt Norton“, 1936), Елиот употребљава израз „уздржавање од кретања“. То је, по њему, неопходан предуслов да би се доспело „ван времена“, у стање „вечне самоће“ или „унутрашње таме“, како би се перцепција ослободила свих лажних слојева и омогућила човеку да спозна властити живот. Ако Елиотов појам „кретања“ посматрамо са аспекта савремене цивилизације, видећемо да се он, једним делом, поклапа са појмом „животне брзине“, то јест, са оним диктираним темпом живота који људима не допушта да се зауставе и размисле о његовом карактеру. И схватићемо да је „уздржавање од кретања“ и данас једино решење. Јер само супротстављањем тој брзини, или развијањем механизма који ће је ставити под контролу, може се пронаћи простор у којем ће неке архетипске вредности поново задобити значај. То, међутим, не значи да се треба вратити у прошлост и тамо евентуално изабрати „стазу којом се није кренуло“. Напротив, то значи да је у сваком времену, па и данас, ма колико то невероватно изгледало, могуће пронаћи духовно уточиште, мада на нешто другачији начин.

* * *

Актуелност Елиотових мисли можда се боље може сагледати на основу његових есеја. Пре свега, зато што су у њима те мисли експлицитније изражене.

У својој првој есејистичкој књизи, под називом *Света шума* (*The Sacred Wood*, 1920), Елиот вешто уочава неке тадашње друштвене трендове. Видећемо, из следећег цитата, да се ти трендови могу применити и на савремени свет:

Велике акумулације знања – или барем информација – које је оставио деветнаести век одговорне су за исто тако велико незнање. Када има толико тога да се сазна, када има толико много области знања у којима се исте речи користе у различитим значењима, када

свако зна помало о великом броју ствари, постаје све теже за свакога да зна да ли зна о чему говори или не.⁶

Појам „акумулације“ знања и информација сасвим одговара данашњем информационом хаосу. Обиље података које свакодневно примамо путем медија или Интернета не производи ништа друго до конфузију, у којој је тешко разабрати шта је заиста корисно и вредно, а шта пролазно и безвредно. А неретко се дешава да потпуно бескорисне информације бивају доживљене као суштински битне, што може имати погубан утицај на разумевање било ког предмета.

И у неким каснијим есејима Елиот се бавио односом информација-знање, иако у нешто другачијем облику. Тако есеј под називом „Шта је класик?“ („What is a Classic?“, 1944) садржи део у којем песник користи поменути однос да дефинише још једну занимљиву друштвену појаву:

У наше време, када су људи изгледа више него икад склони да мешају мудрост са знањем, а знање са информацијом, и када покушавају да животне проблеме реше помоћу машина, настаје једна нова врста провинцијализма која можда заслужује ново име. То је провинцијализам, не просторни, већ временски; онај за који је историја само хроника људских изума који су одслужили своје па су одбачени, онај за који је свет власништво једино живих, власништво у којем мртви немају удела.⁷

Поред маштовитог термина „временски провинцијализам“, треба обратити пажњу и на то да је Елиот употребио глагол „настајати“. Дакле, тада су тек почели да се јављају обриси појаве која је у савременом друштву готово постала начин живота. Она се данас може уочити у апсолутно свакој области: од веома важних, као што је, нажалост, политика, до сасвим споредних, каква је, рецимо, књижевна критика. Тако се велики број данашњих политичара – на домаћем, али и на глобалном нивоу – понаша као да пре њих нико није постојао, што им обезбеђује већу „слободу“ да чине шта год пожелеле, не водећи, при том, рачуна о вредностима које су се искристалисале и потврдиле у прошлости. Слично се може уочити у области књижевне критике. Многи критичари заборављају на целокупно књижевно наслеђе, већ процењују дела искључиво према непотврђеним мерилима савременог света, која ће се можда већ сутра сматрати превазиђеним. Такав приступ је, у основи, погрешан, јер он занемарује чињеницу да у књижевности, ипак, постоје

6 Thomas Stearns Eliot, *The Sacred Wood*, Methuen and Co., London, 1967, 9-10.

7 Thomas Stearns Eliot, *On Poetry and Poets*, Faber & Faber, London, 1957, 69.

неке трајне вредности, те да је у сваком времену постојало нешто што је изгледало модерно, а показало се као празно и безвредно. Другим речима, таквим критичарима недостаје свест о томе шта је пролазно у књижевности, а шта трајно – свест која се може стећи једино проучавањем књижевне историје.

Али, као и код неких ранијих Елиотових ставова, погрешно је мислити да борба против временског провинцијализма значи повратак у прошлост. Она, ако говоримо о уметности, подразумева свест о *ајсолуџном времену*, у којем се спајају уметничке вредности из прошлости, уметнички вредна обележја савременог света (која подразумевају беспопштено преиспитивање старих вредности и уочавање сасвим нових елемената), као и пројекције могућих уметничких токова у будућности. Уосталом, сам Елиот потрошио је доста времена објашњавајући овај комплексан став, а за потребе овог рада треба навести најпре цитат из његових „озлоглашених“ предавања објављених под називом *Стјојама чудних богова* (*After Strange Gods*, 1934), а затим и цитат из књиге *Ка дефиницији Културе* (*Notes towards the Definition of Culture*, 1962), који ће на најбољи начин објаснити песников однос према традицији:

Увек смо у опасности, када се држимо неке од старих традиција, или када покушавамо да поново успоставимо неку од њих, да помешамо битно са небитним, стварно са сентименталним. Друга опасност је да традицију повежемо са нечим непроменљивим; да о њој мислимо као о нечему што је противно свакој промени; да тежимо повратку ка неком претходном стању за које мислимо да је могло да се сачува у вечности, уместо да тежимо ка подстицању живота који је произвео такво стање у свом времену. [...] Не може нам користити ако гајимо сентименталан став према прошлости. На првом месту, због тога што чак и у најбољој традицији увек постоји мешавина доброг и лошег, и много тога што заслужује да буде критиковано.⁸

Данас знамо да су највећа достигнућа прошлости, у уметности, у мудрости, у светости, била само „развојне фазе“ и наше младе треба учити како да их побољшају. Не смемо од њих тражити само да приме културу прошлости, јер би то значило да културу прошлости сматрамо коначном.⁹

8 T. S. Eliot, *After Strange Gods: A Primer of Modern Heresy*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1934, 20.

9 T. S. Eliot, *Notes towards the Definition of Culture*, Faber and Faber Limited, London, 1962, 108.

Поред тема везаних за информације, знање или традицију, Елиот се доста бавио и питањем културе. У неким есејима дао је прецизан пресек културних стремљења прве половине двадесетог века, док је у другим текстовима показао несвакидашњи визионарски дар. То се најбоље може видети на основу следећег цитата:

Можемо тврдити са извесном поузданошћу да наш период представља период пропадања; да су стандарди културе нижи него што су били пре педесет година; и да се докази овог пропадања могу видети у свакој области људске активности. Не видим разлог зашто се пропадање културе не би и даље наставило, и зашто не бисмо могли чак и да предвидимо период, који ће трајати извесно време, за који се може рећи да неће имати културу.¹⁰

Наравно, ово не треба тумачити као предвиђање да култура неће постојати у неком будућем тренутку, већ пре да ће доћи време у којем неће бити могуће разликовати културно од некултурног или уметничко од неуметничког. Анализирањем савремене књижевне, музичке или филмске продукције, схватићемо да Елиотово предвиђање није нимало наивно. На пример, данас нико са сигурношћу не може оценити да ли „Да Винчијев код“ представља уметничко дело или не. То јест, нико не може гарантовати да за десет или двадесет година неко неће узети поменуто творевину и анализирати је као уметничко остварење са „ироничним отклоном“. Исто се може рећи и за планетарни феномен под називом „Секс и град“.

* * *

На основу свих наведених текстова, може се закључити да Елиотова мисао ни у савременом друштву није изгубила значај. За то постоји неколико разлога. Прво, Елиот је, очигледно, имао способност да направи разлику између пролазних тема, карактеристичних за одређени историјски период, и вечних тема, које су људе заокупљале од њиховог постанка и које ће, без сумње, бити присутне у будућности. У томе му је свакако помогло његово „историјско чуло“, које је објаснио у есеју „Традиција и индивидуални таленат“ („Tradition and the Individual Talent“).¹¹ Затим, Елиот је умео да у садашњем тренутку препозна тенденције, или наговештаје тенденција, које ће свој пуни облик добити тек у будућем времену. Најзад, Елиотова књижевност, пре свега његова поезија, поседовала је уметничку отвореност, својствену свим великим делима из про-

¹⁰ Наведено према David E. Chinitz, *T. S. Eliot and the Cultural Divide*, The University of Chicago Press, Chicago, 2003, 157.

¹¹ Thomas Stearns Eliot, *The Sacred Wood*, 49.

шлости, која јој је омогућила да и у каснијем времену сачува виталност. Данас се често заборавља на ову особину књижевности, па се дела тумаче искључиво у контексту тренутно доминантног вредносног система. При том се не схвата да живот неког уметничког дела не престаје самим тренутком настајања, већ се нека његова битна значења јављају тек много касније.

Литература

- Chinitz, David E., *T. S. Eliot and the Cultural Divide*, The University of Chicago Press, Chicago, 2003.
- Eliot, Thomas Stearns, *After Strange Gods: A Primer of Modern Heresy*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1934.
- Eliot, Thomas Stearns, *Collected Poems of T. S. Eliot, 1909-1962*, Faber and Faber, London, 1963.
- Eliot, Thomas Stearns, *On Poetry and Poets*, Faber & Faber, London, 1957.
- Eliot, Thomas Stearns, *The Sacred Wood*, Methuen and Co., London, 1967.
- Eliot, Thomas Stearns, *The Use of Poetry and the Use of Criticism*, Faber and Faber, London, 1933.
- Kenner, Hugh (ed.), *T. S. Eliot: A Collection of Critical Essays*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J, 1962.

Andrija Matić

THE POETICS OF T. S. ELIOT IN THE XXI CENTURY

Summary

The main goal of this paper is to interpret the poems and essays of T. S. Eliot in relation to key issues of the contemporary world. Eliot is, thus, portrayed not only as a major poet and critic of Modernist literary epoch, but also as a profound thinker who had anticipated some artistic and cultural tendencies which appeared, or reached their culmination, only after his death. The first part of the paper analyses Eliot's poetry, including some poems from his early books (*Prufrock and Other Observations* and *Poems 1920*), *The Waste Land*, his best-known poetic work, as well as his later poems such as "The Hollow Men" or *Four Quartets*. The second part of the paper deals with Eliot's essays. Some of them were published in the *The Sacred Wood*, others were first presented as lectures at the University of Virginia and later incorporated in *After Strange Gods*, while some of the texts, particularly those ones describing various aspects of culture, appeared during the poet's last creative years.